

З ПОСМЕРТНИХ ОПОВІДАНЬ МОПАСАНА*).

I. Перший сніг.

(Première neige).

Довга променада Круазет заокруглюється при березі синьої води. Там на право входить далеко в море Естерель. Він заступає вид, замикаючи горизонт своїм полудневим хребтом з численними остроми та дивними верхами.

Ліворуч острови сьв. Маргеріти і сьв. Гонорія, облиті водою, відки сторчать їх хребти покриті ялиною.

А вздовж широкого заливу, вздовж великих гір, розложених довкола Кан, уся людність віль наче заснула на сонці. Здалека видно розкидані на цілім узгір'ю білі доми, що наче сніжні плями п'янують темну зелень.

В найблизших вілках від води відчиняють вікна на просторі променаду, котру ополоскують спокійні хвилі. Добре, мило. Теплий, зимовий день; заледви чути сьвіжий подув. Із за мурів огорodів видно помаранчеві і цитринові дерева покриті золотими овочами. Повільним кроком йдуть дами по піску алеї, ведучи дітей, що качають обручами, або розмовляючи з мужчинами.

Молода жінка виходить власне зі свого маленького і ченуренького домка, котрого двері виходять на Круазет. Вона зупиняється на хвилику, оглядаючи прохожих, усміхається, і видним напруженням доходить до вільної лавки проти моря. Зробивши двайцять кроків, вона втомлена і задихана сідає. Її лице бліде

*) Друга серія: Le colporteur, 37 вид. 1900.

наче у вмерлої. Вона кашлає і прикладає до губ свої прозорі пальці, наче хоче здержати потрясення, що її обезсилюють.

Вона дивить ся на небо повне сонця і ластівок, на дивачні верхи Естерель в долині і на поблизьке море таке блакитне, таке спокійне, таке гарне.

Вона усміхається і шепче :

— Ох яка я щаслива.

Вона, одначе, знає, що мусить умерти, що вже не побачить весни, що за рік ті люде, що тепер переходять попри неї, вернуть на сю саму променаду, щоб подихати теплим повітрям сеї милої країни, зі своїми дітьми, що вже будуть трошки більші, з серцем все повним надії, чуття, щастя, тимчасом, як бідне тіло, яке вона ще нині носить, зовсім зітліє в дубовій домовині і лишать ся тільки кости загорнені в шовкову сукню, яку вона призначила на смерть.

Її вже не буде. Все на світі буде й далше для інших. а для неї скінчить ся, скінчить ся на завсїди. Її вже не буде. Вона усміхається, вона вдихує, скільки може хорими легкими, запашний подув із огорідів і думає.

*

Вона пригадує собі. Її віддали, чотири роки тому, за норманського шляхтича. Се був здоровий хлопчиско, бородатий, рум'яний, барчистий, з коротким розумом і веселим темпераментом. Їх поженили з маєткових мотивів, яких вона зовсім не знала. Вона була би охотно сказала „ні“. Сказала „так“ рухом голови, аби не перечити батькови й матери. Вона була Парижанка, весела, повна життя.

Чоловік впровадив її до своєї норманської палати. Се був обширний, мурований будинок окружений дуже старими деревами. Узгірє покрите густо ялиною замикало вид із переду. Праворуч прогалина відслоняла вид на долину, зовсім пусту, що тяглась аж до далеких ферм. По при огорожу був перехід до гостинця, до котрого було три кілометри.

Ох! вона згадувала все: свій приїзд, свій перший день на новім помешканю і далше своє самотнє житє.

Висївши з повозу вона поглянула на стару будівлю і рішила сьміючись :

— Се не веселе !

Її чоловік розсьміяв ся собі й відповів :

— Но, но, якось то буде. Побачиш. Мені не було тут ніколи нудно.

Сей день вони провели час обіймаючись і їй не видав ся він занадто довгим. На другий день почалось знов те саме і так справді війшов цілий тиждень у пестошах. Опісля вона занялась внутрішнім урядженєм хати. Се тревало добрий місяць. Дні сходили за днями на незначних роботах, що одначе забирали час. Вона пізнала значіня ріжних господарських дрібниць. Дізналась, що треба знати ціну яєць, що буває кілька сантімів більша або менча, як до пори.

Се було літо. Вона ходила в поле дивитись на женців. Со-нішна веселість піддержувала веселість її серця.

Прийшла осінь. Її чоловік зачав польованє. Він виходив ранком зі своїми двома псами Медором і Мірзою; вона, отже, лишалась сама, не сумуючи, одначе, в причини неприсутности Анрі. Вона любила його дуже, але їй не бракувало його. Коли він вертав, то вона всю свою ніжність звертала до псів. Вона заходила коло них що вечера, в материним чутєм, гласкала їх безнастанно, називала ріжними милими іменами, і їй не приходило навіть у голову звертати ті імена до свого чоловіка.

Він розказував їй про польованє нічого не змінючи: опи-сував місця, до подибав куропатви; дивовав ся не найшовши в конюшині Жозефа Леданті заяця, або знов злостив ся поступком добродія Лешапеліє в Гавру, що ходив все краями своїх ґрунтів, щоб стріляти дичину, наполохану ним — Анрі де Парвіль.

Вона відповідала, думаючи про щось иньше:

— Так, справді, се не добре.

Прийшла зима, зима норманська, зимна і дощиста. Безна-станні зливи спадали по черепанім, рогатім даху, що торчав клином у небо. Дороги виглядали як ріки болота, село як боло-тянна рівнина; не було чути ніякого звука окрім шуму дощевої води; не було видно ніякого руху, крім кружання круків, що но-сились цілою хмарою, осідали, а опісля відлітали.

Коло четвертої години ся понура летюча громада прилітала і осідала на великім буці ліворуч від замку, зі страшним кри-ком. Майже цілу годину вони перелітали з гильки на гильку, ніби бились, кракали, а сірі гильки під ними виглядали як чорні.

Зі стисненим серцем вона дивилась на них що вечера, перенята наскрізь понурою мелянхолією близької ночі, що спадала на пусту землю.

Потім вона дзвонила, щоб принесли лямпу і наближалась до огню. Вона палила цілі куни дров і не могла ніколи ogrіти величезних кімнат, повних вохкості. Вона мерзла цілий день, всюди, в салоні, за столом, у своїй кімнаті. Їй здавалося, що вона перемерзла аж до костей. Її чоловік приходив аж на обід, бо полював безнастанно, або знов був зайнятий сіянням, оранням і всіми иньшими сільськими роботами.

Він вертав веселий і заболочений, і затираючи руки говорив:

— Яка погана погода!

Або знов:

— Добре, що є огонь!

Часом знов питав:

— Що там скажемо нині? Чи ми вдоволені?

Він був щасливий, здоров, без ніяких бажань, не бажав нічого иньшого крім сього простого, здорового і спокійного життя.

Около грудня, як прийшли сніги, вона так страждала через зимно в старім замку, що наче остигав із віками, як остигають люде з літами, — що одного вечера спитала чоловіка:

— Слухай, Анрі, ти повинен би урядити тут кальоріфер; се осушило-б стіни. Я тебе впевняю, що не можу розігрітись від раня до вечера.

Він зразу сильно здивувався від сеї незвичайної гадки, щоб закладати кальоріфер у своїм замку. Йому здалось би більше природним, щоб давати псам їсти на столовій посуді. Потім він розсміявся з цілої сили своїх грудей, повторяючи:

— Кальоріфер — тут! Кальоріфер — тут! Ах! ах! ах! який пишній жарт!

Вона не уступала:

— А я тебе впевняю, що тут можна замерзнути, мій дорогий; ти сього не почуваш, бо ти все в руху, але тут можна замерзнути.

Він відповів, все сьміючись:

— Щож! можна зрештою привикнути, се дуже добре для здоровля. Від того ти тільки поздоровшаш. Ми не Парижане, до лиха, щоб сидіти в печі. А зрештою, вже ось-ось весна.

* * *

З початком січня на неї спало велике нещастє. Її батько й мати померли з нещасливого випадку, їдучи повозом. Вона їздила до Парижа на похорони, і гризота сильно придавила її душу близько на шість місяців.

Милі, погідні дні не могли її оживити; утомлена і сумна вона пережила до осені.

Коли вернули знов морози, вона перший раз заглянула в лице своїй сумній будучности. Що вона буде робити? Нічого. Чого тепер може сподіватись? Нічого. Чи яке очікуванє, яка надія може ще оживити її серце? Ніяка. Лікар, котрого вона радилась, сказав, що вона не буде мати ніколи дітей.

Іще гірше, ще прикрійше ніж торік докучало їй безнастанне зимно. Вона держала все над огнем свої застигли руки. Поломівь огнища палила їй лице, але ледяне повітрє морозило їй спину і втискало ся межі тіло і одежу. І вона дріжала від стіп до голови. Здавало ся, що в кімнатах були нечисленні струї повітря, живі, зачасні, злобні, наче вороги. Вона натрафляла на них що хвиля; вони дули на неї без перестанку то в лице, то на руки, то в шию своїм зрадливим і зимним подувам.

Заговорила знов про кальоріфер; але чоловік слухав її так, як би вона забажала від него, щоб їй дав місяць. Заведенє сього урядженя в Парвіль йому видавалось так неможливим, як відкрите філософічного каміня.

Іздивши раз до Руану в ріжних справах він привіз їй маленьку мідяну грубку, яку назвав жартом „кешеньковим кальоріфером“; і прирікав їй, що сього вистарчить, аби від тепер не було їй ніколи зимно.

Якось при кінци грудня вона зрозумівши, що все так жити не зможе, спитала несьміло одного вечера при обіді:

— Скажи, мій дорогий, чи ми не поїдем перед весною на тиждень або два до Парижа?

Він остовнів.

— До Парижа? до Парижа? Але по що? Певно що ні! Тут, дома аж занадто добре. Які ти маєш часом сьмішні помисли!

Вона прошептала:

— Се розірвало-б нас трохи.

Він сього не зрозумів:

— Чогож тобі треба для розривки? Театрів, вечерів, мійських обідів? Ти ж знала їдучи сюди, що не можеш сподіватись того рода розривок!

В тих словах і в тоні, яким вони були сказані, вона відчула докір і замовкла. Вона стала неспокійна і лагідна без ніякого супротивлення, без своєї волі.

В січні прийшли люті морози. Після сніг покрити землю.

Раз вечером, дивлячись на велику хмару сніжків, що крутилась і розстелювалась коло дерев, вона не хотючи заплакала.

На те увійшов її чоловік. Здивований він запитав:

— Що ж тобі?

Він був щасливий, зовсім щасливий, не маривши ніколи про иньше житє, про иньші утїхи. В сїй сумній країні він родив ся, тут і виріс. Йому тут, у себе дома, було добре вигідно, і фізично і духово.

Він не розумів того, що можна бажати пригод і ріжних приємностей; він не розумів, що деяким людям може здаватись неприродним перебувати всі чотири пори року на однім місци; він наче не знав, що весна, літо, осінь і зима дають богатєм людям на що раз иньших місцях що раз иньші приємности.

Вона не могла нічого відповісти і оберла скоро очи. Вкінци прошептала неспокійно:

— Я... я... я трохи сумна... мені нудно трохи...

Але сказавши се вона сильно налякалась і скоро додала:

— І ще... мені... мені трохи зимно.

На сї слова він розсердив ся:

— Ага! так... все гадка про кальоріфери. Алеж, до лиха! від коли ти тут, ти не мала ще навіть катару.

* * *

Прийшла ніч. Вона пішла на гору до своєї кімнати, бо була собі вимовила осібну кімнату. Лягла, але навіть і в ліжку їй було зимно. І стала вона думати:

— Так буде все, все, аж до смерти.

І зачала думати про свого чоловіка. Як міг він їй те сказати: „Від коли ти тут, ти не мала ще навіть катару“.

Треба, отже, щоб вона заслабла, щоб кашлала, аби він зрозумів, що вона страждає!

І її взяла досада, досада подразнених, слабих і неспокійних. Треба, щоб кашлала. Добре! вона буде кашлати; він почує, що

вона кашлає; треба буде покликати лікаря; він, її чоловік побачить се, побачить!

І вона встала з ліжка боса і засьміялась, бо прийшла їй в голову дитинна гадка:

— Хочу кальоріфера і буду його мати. Буду доти кашлати, доки буде потреба, щоб він рішив завести його тут.

І майже зовсім нага сіла на крісло. Чекала так годину і дві. Дріжала ціла, але не дістала катару. Отже вона рішилась ужити крайніх способів: і тихенько вийшла зі своєї кімнати, зішла зі сходів і відчинила двері до городу.

Земля покрита снігом була наче мертва. Вона протягнула раптовно свою босу ногу і всунула її в сю легку замерзлу піну; чуте змимна, болюче як рана, підійшло їй аж до серця. Потім протягнула другу ногу і зачала поволи сходити зі сходів. Опісля перейшла через газон, говорячи:

— Дійду аж до ялиць.

І йшла малими кроками, задихуючись кожний раз, коли мала ставити босу ногу в сніг.

Вона діткнула ся рукою першої ялиці, наче, щоб упевнитись, що виповнила до кінця свій проєкт; опісля вернула. Два або три рази вона думала вже, що упаде, так була застигла і ослабла. Заким ще вернула до хати, вона сіла на сю замерзлу піну і навіть на-згортала її, щоб собі натерти нею груди.

Потім вернула і лягла. За яку годину їй здавало ся, що має в горлі муравельник. По всіх її членах бігали також муравлі. Однече вона спала.

На другий день рано вона кашлала і не могла встати з ліжка.

Дістала запаленє легких. Горячувала, і в горячці бажала кальоріфера. Лікарь зажадав, щоб його завести. Анрі уступив, але зі злостею і відразою.

* * *

Вона не могла вернути до здоров'я. Сильно заатаковані легки заставляли боятись про її житє.

— Коли вона лишить ся тут, то не доживе дальше, як до морозів, сказав лікар.

Її післали на полудне.

Вона поїхала до Кан, побачила сонце, полюбила море, дихала запахом цвітучих помаранчевих дерев.

Опісля вернула весною на північ.

Але тепер мучив її страх, щоб не виздоровіти, страх перед довгими норманськими зимами; тому, коли тільки їй ставало ліпше, вона відчиняла в ночі вікно, думаючи про миле побереже Середземного моря.

Тепер вона умре; вона се знає, і вона щаслива.

Вона розкладає, газету, котрої ще не вітворяла, і читає такий надпис: „Перший сніг у Парижі“.

І вона здригається, а потім усміхається. Вона споглядає на Естерель, що рожевіє від сонця, що тепер заходить; споглядає на просторе блакитне море, і встає.

Вона вертає повільними кроками, задержуючись тільки, щоб кашлати, бо була за довго на дворі, і їй стало холодно, трошки холодно.

Дома вона застала лист від свого чоловіка. Вітворила його все усміхаючись, і стала читати:

„Моя дорога! Я думаю, що тобі добре і що не дуже жалуєш за нашою гарною країною. Від кількох днів маємо добрий мороз, що заповідає сніг. Я убожаю таку погоду, і ти зрозумієш, що я не думаю розгрівати твого проклятого кальоріфера“...

Вона перестає читати, щаслива тою гадкою, що таки мала кальоріфер. Її права рука, що тримає лист, опадає на коліна, підчас коли ліву вона підносить до губ, наче хоче утишити упертий кашель, що їй розриває груди.

II. Мораль XVIII віка.

(Jadis).

На лісистім узгір'ю лежить замок у стариннім стилі; великі дерева оточують його темною зеленю, а з безмежного парку видно то великий ліс, то близькі місця. Кілька метрів від фронту замку кам'яний басен, де купують ся мармурові дами; багато таких басенів йдуть одні по других аж до підніжжя узгір'я, а замкнене жерело точить свої води з одного в другий.

Почавши від замку, що нагадує грацію старої кокетки, аж до грот вилежених мушлями, де дрімають амури з минулого століття, все в тім старім житлі заховало фізіономію давних віків; все ще наче говорить про давні звичаї, про минулу чемність і легку елеганцію, якою попписувались наші предки.

В малім сальонику в стилі Людовіка XV, з стінами покритими елегантними пастухами і пастушками, гарними дамами з кошачками й елегантними і зафрізованими панами, у великій фотелю майже лежить дуже стара жінка, зовсім нерухомо, наче мертва, звисивши по обох боках свої костисті і висохлі руки.

Її непевний погляд губить ся далеко на рівнині, наче хотіла ним посеред парку відшукати привиди своєї молодости. Часом завіває в кімнату вігрець і приносить із собою запах трави і квіток. Він розвіває біле волосє над її поморщеним чолом і будить старі спомини в її гадках.

Коло неї на м'ягкій табуреті молода дівчина з довгим, ясним волосєм, що спадає їй на плечі, вишиває прикрасу до престола. Очи її повні мрій, і підчас коли її зручні пальці працюють вона, видно, роздумує.

Але ось бабка повернула голову.

— Берто, каже, почитай мені трохи газети, щоб я ще знала, що діється на сім світі.

Молода дівчина бере газету і перебігає її оком.

— Тут багато політики, бабуню, чи прочитати се?

— Так, так, дорога. А чи нема там любовних історій? Галянтність у Франції вже умерла, тому й не говорять ся вже про пірване ані про иньші любовні пригоди.

Молода дівчина шукала довго.

— Ось є, сказала вона. Се має надпис: „Любовна драма“.

Стара жінка усміхнулася своїми зморщеними устами.

— Прочитай мені се.

І Берта розпочала. Се була історія з вітриоєм. Якась жінка, щоб пімститись на любовниці свого чоловіка, випалила їй була очи і лице.

Вона вийшла зі суду оправдана, невинна, серед оплесків громади.

Бабка занепокоїлася на своїй фотелю і повторяла:

— Се страшне, алеж се страшне! Пошукай мені щось иньше, моя дорога.

Берта зачала шукати; і дальше, також у судовім відділі прочитала: „Понура драма“. Одна склепова панна, вже доросла, кинула ся була в обійми молодого чоловіка; опісля, щоб пімститись на своїм любовнику, котрого серце було змінчиве, стрілила до нього з револьвера. Нещасний вістане калікою. Присяглі, люде

моральні, беручи сторону незаконної любови убійниці, оправдали її з честею.

Сим разом, стара бабка обурилась сильно і дріжучим голо-
сом обізвалась :

— Алеж чи ви божевільні, нинішні люде? Ви божевільні! Бог дав вам любов, одиноку принаду життя; чоловік додав до неї чемність, ввічливість, одиноку розривку наших днів, а ви мішаєте до того вітріоль і револьвер, так як би хто клав болото в бутельку з іспанським вином.

Берта наче не розуміла досади своєї бабки.

— Алеж, бабуню, ся жінка пімстила ся. Подумайте лиш, вона була замужна, а її чоловік ошукав її.

Бабка сильно стрівожила ся.

— Які то поняття впоюють нині у вас, молодих дівчат!

Берта відповіла :

— Алеж подруже сьвята річ, бабуню!

Бабка здригнулась у своїм серцю, як жінка, що родилась ще у віку великої галайности.

— Се любов сьвята, сказала вона. Слухай, дівчино, старої, що бачила три покоління і розумієть ся добре на мущинах і на жінках. Подруже і любов не мають із собою нічого спільного. Люде дружать ся для того, щоб завести родину, а заводять родини для того, щоб оснувати суспільність. Суспільність не може обійти ся без подружій. Суспільність творить ланцух, а кожда родина в ній як огниво. Щоб споїти огниво, добирають звичайно подібні металі. Люде дружать ся на те, щоб злучити свої відносини, маєтки, щоб звязати з собою відповідні роди, щоб працювати для спільних цілей, якими бувають маєток і діти. Можна дружитись тільки один раз, моя дівчино, бо того сьвіт вимагає, але можна любити в житю двацять разів, бо природа нас такими зробила.

Подруже се закон, розумієш, а любов се інстинкт, що попихає нас то сюди то туди. Є закони для поборювання наших інстинктів, і се добре; але інстинкти все сильнійші і не належить занадто їм опирати ся, бо вони походять від Бога, а закони від людей. Коли б не осолоджувати життя любовю, скільки лиш можна, моя дорога, так як солодить ся дітям ліки, то ніхто не хотів би брати життя таким, яке воно є.

Налякана Берта вітворила свої великі очі і прошептала :

— О! Бабуню, бабуню, можна тільки оден раз любити.

Бабка піднесла в гору дріжачі руки, наче щоб призвати пропалого бога грації. В роздраженню вона викрикнула :

— Ви зійшли на мужиків, ви схлоповатіли. Від часу революції сьвіт змінив ся до непізнання. Ви уживаєте до всякого діла великих слів, впихаєте всюди нудну обовязковість і вірите в рівність і вічну любов. Люде пишуть вірші, аби вам показати, що можна умерти з любови. За моїх часів писано вірші, щоб научити мушци любити всіх жінок. А ми!... Коли молодий чоловік нам сподобав ся, моя мала, то посилено до нього пажа. А коли нам прийшла иньша примха, то звільняно скоро останнього любовника, коли не задержувано обох...

Стара усьміхалась хитро; в її сивих очах горіла остра і скептична злоба, як у людей, що уважають себе зробленими з иньшої глини ніж всі иньші, що живуть самовільно і для себе не знають загальних правил.

Молода дівчина, поблідши сильно, прошептала :

— Виходить отже, що жінки не мали чести.

Бабка перестала усьміхатись. Коли в її души задержалось ще трохи вольтеровської іронії, то мала вона й де-що огнистої філософії Жана-Жака¹⁾ :

Не мали чести! сказала вона, тому що любили, відважались се сказати, ще й гордились тим? Але, моя дорога, коли-б котра з нас, поміж першими французькими дамами була лишила ся без любовника, то цілий двір був би з неї сьміяв ся. Та, що хотіла жити инакше, мусіла вступати до монастиря. А ви може думаєте, що ваші мужі будуть ціле житє тільки вас любити? Так як би се справді могло бути. Але я тобі кажу, я, що подруже потрібне на те, щоб суспільність удержала ся, але воно не лежить в нашій природі, розумієш? В житю є тільки одно добро, а се любов. А як ви її але розумієте, як ви її псуєте, роблячи з неї щось урочисте, як сакрамент, або знов щось таке, що можна купити, як одєжу!

Молода дівчина взяла в свої дріжачі руки поморщену руку бабки, і казала :

— Перестань, бабуню, я тебе благаю.

¹⁾ Руссо.

І клякнувши, вона просила у Бога зі слізьми в очах великої, самотньої і вічної любови, про яку мріють нові дівчата, а бабуся цілує її в чоло, сильно зворушена тими милими і розумними доказами дев'ятнадцятого століття, промовила :

— Уважай, бідна дівчино; коли ти віриш в такі дурниці, то будеш дуже нещаслива.

Ф е р м е р.

(Le fermier).

Барон Рене де Трейль сказав до мене :

— Чи не схотіли-б ви поїхати зі мною розпочати польоване на моїй фермі в Маренвіль? Зробили б ви мені велику приємність, мій дорогий. Тим більше, що я зовсім сам. Се польоване таке недоступне, а домок, де я ночую, такий простий, що я можу завезти туди тільки найблизших своїх приятелів.

Я згодився.

Ми отже поїхали в суботу залізницею по норманській лінії. На станції Альвімар ми висіли, а барон Рене, показуючи мені сільський візок запряжений полохливим коником, котрим правив сивоголовий селянин, сказав :

— Ось наша підвода, мій дорогий.

Чоловік сей протягнув руку своєму дідичеві, а барон стиснув її сильно питаючи :

— Ну, що ж чувати, батьку Лебріман?

— Все по старому, пане бароне.

Ми всіли в сей коєц, що спочивав на двох величезних колесах. Молодий коник, фиркнувши злісно в бік, поїхав галлопом підкидаючи нами в повітря, наче мячами, а кожний такий підскок на деревляній лавці справляв мені прикрій біль.

Селянин повторяв усе своїм спокійним і монотонним голосом :

— Ну, ну, гарно біжи, Мутар, гарно.

Але Мутар не слухав зовсім і скакав, як козел.

За нами примістились у вільній частині візка два наші пси і нюхали повітря з рівнин, відки заносило запахом дичини.

Барон споглядав сумно на велику норманську рівнину, філясту і меланхолійну, подібну до великого, безмежного англійського

парку, де обійстя загород окружені двома або чотирма рядами дерев і повні кріслатих яблунь, що закривають зовсім хати і творять в перспективі, на краю овиду, то ґрупу дерев, то ніби густий ліс, якого пошукують огородники-артисти, коли креслять плян до князівського огорода. А Рене ді Трейль промовив нараз:

— Люблю сю землю; тут мої корінї.

Се був чистий Нормандець, високий і плечистий, притім досить грубий, зі старої раси авантюристів, що закладали царства на берегах усіх океанів. Він мав около п'ятидесяти літ, може з десятих літ менше ніж фермер, що нас віз. Сей знов був худий хлоп, шкіра й кости, зовсім без мяса, один із тих людей, що живуть ціле столітє.

Після двохгодинної їзди по кам'ястій дорозі, що вела через зелену і всюди однакову рівнину, віз вїхав на подвір'є засаджене яблунями і станув перед напів розваленною хатиною, перед котрою очікувала нас стара служниця, а коло неї молодий парубок, що взяв коня.

Ми увійшли до хати. Кухня задимлена, висока і простора. Мідь і фаянси полискували осьвітлені відблиском огню. На стільці спав кіт, а під столом пес. Заносило молоком, яблоками, димом, і чути було той неозначений запах старих селянських хат, запах підлоги, стін, хатних предметів, запах старої порозливаної страви і старих жильців, змішаний запах худоби і людей, предметів і істот, запах минулого часу. Я вийшов, щоб оглянути подвір'є. Воно було дуже велике, повне старих, кріслатих і покривлених яблунь, покритих овочами, що спадали довкола в траву. На тім подвір'ю норманський запах яблук був такий сильний, як запах цвітучих помаранч на полудневих берегах.

Довкола огорожі росли буки в чотири ряди. Вони були такі високі, що здавалося в сїй хвили, коли западала ніч, ніби вони дотикають хмар, а їх верхи, понад котрими віяв вечірний вітер, рухались і виспівували безконечну і жалібну скаргу.

Я вернув до хати. Барон грів собі ноги і слухав свого фермера, що розказував йому про місцеві справи. Він розказував про подружя, уродини, смерті, опісля про знижку ціни збіжа, та про худобу. Велька (корова, куплена у Вель) мала телятко в половині червня. Яблочник минулого року не був дуже добрий. Абрикосів щораз менше.

Опісля був обід. Се був добрий сільський обід, простий і достатний, довгий і спокійний. І підчас обіду я спостеріг певного рода приязнь і фаміліярність поміж селянином і бароном, що ще перед тим звернули мою увагу.

На дворі стогнали даліше буки, колисані нічним вітром, і наші пси, замкнені в стайни, плакали і скавуліли жалібно. На великім комині погас огонь. Служниця пішла вже була спати. Батько Лебріман і собі сказав:

— Коли позволите, пане бароне, то я піду і ляжу спати. Я не маю звичаю довго з вечера сидіти.

Барон простягнув йому руку і сказав: „Ідіть, мій друже“, таким сердечним тоном, що скоро тільки чоловік відійшов, я спитав:

— Він вам дуже відданий, сей фермер?

— Ще більш сього, мій дорогий; мене вяже з ним давня драма, зовсім проста і дуже сумна. А зрештою, я розкажу вам сю історію...

* * *

— Вам відомо, що мій батько був полковником кавалерії. Він мав ордономом хлопця, що нині вже старий дід, син одного фермера. Опісля мій батько, кинувши службу, взяв за слугу сього вояка, що мав коло сорока літ. Мені було трийцять. Ми отже замешкали були в нашім замку Вальрен, коло Кодебек-ан-Ко.

Мати моя мала тоді покоївкою найгарнішу дівчину, яку трапляється бачити; се була блондинка, весела, жива, струнка, правдива субретка, з тих давних субреток, яких уже нині нема. Нині вони стають зараз же дівками. Париж через залізницю стягає їх, кличе, забирає скоро лише зачнуть розцвітати сі малі пустійки, що давнійше лишалися простими служницями. Як давнійше сержанти ловили рекрутів, так тепер перший ліпший наймає і псує сих дівчат, і ми дістаємо на службу тільки шумовини жіноцтва, все що погане, тяжке, ординарне, незграбне, занадто бридке до залицянок.

Отже дівчина ся була мила і я її кілька разів обняв був у темнім кутику. Нічого більше; о! нічого більше, клену ся вам. Вона з рештою, була чесна, а я шанував мамі дім, чого не роблять уже зовсім нинішні вітрогони.

І трафилось, що покойовий слуга татів, давний вояк, старий фермер, котрого ви тепер бачили, закохав ся до непамяти в сій

дівчині, але так, як ніколи не трапляється. Зразу запримічено, що він став усе забувати, що не думав ні про що.

Батько повторяв йому ненастанно:

— Що тобі, Жан? Чи ти хорий?

Він відповідав:

— Ні, ні, пане бароне. Мені нічого не бракує.

Він схуд; опісля зачав бити склянки, коли usługував при столі, пускав із рук тарелі. Всі думали, що він нервово хорий; прикликано отже лікаря, котрий сказав, що добачує у него ознаки хвороби хребетного мізку. Отже мій батько, через прихильність до свого слуги рішив був післати його до лічничого закладу; наслідком сього чоловік признав ся.

Він вибрав до того ранок, коли його пан голив ся і заговорив несьмілим голосом:

— Пане бароне...

— Що, хлопче?

— Мені, бачите, зовсім не ліків потрібно...

— А! А чогож?

— Подружя!

Батько здивований обернув ся:

— Що ти кажеш?.. що? га?

— Подружя, кажу.

— Подружя? Ти отже, ти... закоханий... скотино?

— Так, пане бароне.

І батько почав так сильно сьміятись, що аж мама за стіною обізвалась була:

— Що там таке, що, Гонтране?

Батько відповів:

— Ходи-но сюди, Катерино.

І коли мама прийшла, він заплаканий зі сьміху розповів їй, що його дурноватий хлопчиско хорий з любови.

Замість сьміятись, мама зворушена запитала:

— Когож ти так любиш, мій хлопче?

Він не вагаючись відповів:

— Люїзу, пані бароново.

Мама сказала на те з повагою:

— Постараємо ся залагодити се як найліпше.

Мама приликала Люїзу і стала її розпитувати; вона відповіла, що знає дуже добре про афекти Жана, що Жан їй кілька

разів освідчався, але вона його не хоче. І не схотіла сказати — чому. Так минуло два місяці; і мама і батько не переставали намовляти сю дівчину, щоб вона вийшла за Жана. Вона клялася, що не любить нікого иньшого, і не могла представити ніякої важної причини своєї відмови. Батько вкінці переміг її опір значним грошовим подарунком і їх умістили як господарів на тій землі, де ми нині сидимо. Вони кинули замок, і я їх не бачив три роки. При кінці третього року я довідався, що Люїза умерла на сухоти. Мій батько й мати померли також, і я ще два роки не бачив Жана.

Але одної осені, при кінці жовтня прийшла мені гадка поїхати на польоване на отсю посілість, що була старанно удержувана і по словам мого фермера повна дичини.

Я приїхав одного дощового вечера. Я остовпів, побачивши давнього батькового вояка з білим зовсім волоссям, хоч йому було не більше, як сорок п'ять-шість літ.

Я посадив його обідати против себе за сим самим столом, за яким сидимо тепер. Дощ лив як із коновки. Чути було, як вода била по дащі, по стінах і по шибках, як текла потоками по подвірю, а мій пес вив у стайні, так, як нині виють наші пси.

Нараз, коли служниця пішла спати, чоловік сей промовив до мене стиха:

- Пане бароне...
- Що, батьку Жане?
- Я маю де-що вам сказати.
- Кажіть, батьку Жане.
- Се мене... се мене непокоїть.
- Всеж таки скажіть.
- Ви памятаєте Люїзу, мою жінку?
- Зовсім добре памятаю.
- Отже... вона дала мені порученне до вас.
- Що таке?
- Гм... гм... як би се сказати... признає...
- А !... щож таке?

— Се... се... я би вам сього не говорив... але мушу... мушу... вона не умерла на сухоти... а... а... з гризоти... і кінець. Відколи вона сюди приїхала, скудла, змінилася до непізнання, за шість місяців змінилася до непізнання, пане бароне. Се було

так, як зі мною, заким я з нею оженив ся, тільки що як раз противно, зовсім противно.

Я спровадив лікаря. Він сказав, що вона хора на печінку, і що в неї апатія. І я купував ліки й ліки більше ніж за триста франків. Але вона не хотіла їх брати, не хотіла зовсім, вона казала :

— Не турбуй ся, мій бідний Жане. Нічого з того не буде.

Я бачив, одначе, добре, що тут криється якийсь біль. І раз, коли я застав її заплакану, то вже не знав що робити, не знав зовсім. Я купував їй цукорки, сукні, помаду на волосє, кульчки. Нічого не виходило. І я зрозумів, що вона буде вмирати.

Одного снігового вечера при кінці падолиста, коли вона цілий день не вставала з ліжка, сказала мені прикликати сьвященника. Я пішов.

Коли той прийшов, вона сказала до мене :

— Жане, я хочу перед тобою сповідатись. Тобі се належить ся. Слухай, Жане. Я тебе ніколи не зрадила, ніколи. Ані перед вінчанєм, ані опісля, ніколи. Ось отець духовний най скаже, він знає мою душу. Але слухай, Жане, коли я вмираю, се через те, що не могла потішитись після того, як перестала жити в дворі, бо я мала за багато... за багато приязни для пана барона Ренé... За багато приязни, чуєш, тільки приязни. Се мене убило. Коли я перестала його бачити, я почувала, що вмиру. Як би я була могла його бачити, була-б жила; тільки бачити, нічого більше. Я хочу, щоб ти йому се колись сказав, опісля, як мене вже не буде. Скажеш йому се? Присягни мені... присягни... Жане, перед отцем духовним. Се буде мені потіхою знати, що він колись довідається, що я через те вмерла... ось що... присягни мені...

Я їй прирік, пане бароне. І додержую слова, слова чесного чоловіка.

І він замовк, вліпивши в мене очі.

* * *

Господи! ви не можете, мій дорогий, мати поняття про се зворушенє, яке опанувало мене, під час коли я слухав сього нещасливця, котрого жінку я вбив, сам того не підозріваючи, він оповідав мені се в дощеву ніч у сій кухні.

Я прошептав :

— Мій бідний Жане! мій бідний Жане!

Він відповів :

— Ось як було, пане бароне. Ми тут нічого не винні, анї один, анї другий... Стало ся... Я взяв його за руку через стіл і став плакати.

Він спитав:

— Хочете піти на гріб?

Я притакнув головою, бо не міг говорити.

Він устав, засьвіттив ліхтарню, і ми пішли під дощем, а наше сьвітло нагло осьвітляло його каплі, що як стріли спадали скісно і скоро.

Він відчинив двері і я побачив чорні деревляні хрести.

Нараз перед мармуровою плитою він промовив: „Се тут“, і поставив на ній свою ліхтарню, а я міг тоді відчитати напис:

Люїзі Гортензії Маріне
жінці Жана-Франсуа Лебрімана
господаря.

Вона була вірною подругою. Най Бог прийме її душу!

Ми клячали оба на болоті; ліхтарня стояла межи нами і я дивив ся, як дощ бив по білім мармурі і відскакував від нього, як спливав по чотирох боках твердого і зимного каменя. І я думав про серце тої, що вмерла... О! бідне, бідне серце!...

Від тоді я приїжджаю сюди що року. І не знаю чому, а маю все таке почутє, мов би був винуватий перед сим чоловіком, що виглядає все так, ніби мені прощає“.

Переклала з французького

Марія Брушевська.

